

25. A fogyatékosággal élő emberek jogaival és társadalmi részvételével kapcsolatos lakossági attitűdök

Bernát Anikó – Petri Gábor – Vajda Dorina – Kozma Ágnes

1. Bevezető¹

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) jelentése szerint az emberiség mintegy 15%-a él valamilyen fogyatékosággal (WHO 2011). Magyarországon a 2011. évi Népszámlálás során a teljes népességben 490 578 ember vallotta magát fogyatékosnak, a 2016-os Mikrocenzus szerint a fogyatékos emberek száma 408 021 fő volt. A magukat fogyatékosnak valló emberek közel fele 60 év alatti, ami hozzávetőlegesen 200 ezer főt jelent. Tehát az érintettek családtagjaival együtt legalább félmillió ember életét érinti közvetlenül vagy közvetetten a fogyatékoság valamilyen formája.²

A fogyatékoság nem csupán biológiailag, hanem társadalmilag is meghatározott fogalom: nemcsak egészségi, hanem társadalmi hátrányt is jelent. A sérülékeny társadalmi csoportokkal kapcsolatos társadalmi attitűdök egyfajta lakmuszpapírként mutatják egy társadalom empátiáját, szolidaritását, érettségét és felelősségvállalási képességét. A fogyatékosággal élő emberek világszerte, még a magas jövedelmű országokban is egyértelműen a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok közé tartoznak: rosszabb egészségi állapotúak, alacsonyabb szintű iskolai végzettséggel és foglalkozásokkal rendelkeznek. Ráadásul a fogyatékosággal élő emberek között sokkal nagyobb a szegénységben élők aránya, nagyobb eséllyel válnak zaklatás, erőszak vagy bűncselekmények áldozatává, mindamelllett, hogy általában kisebb eséllyel kapnak megfelelő jogvédelmet is, ráadásul nagy részük eleve korlátozott jogi keretek között él (WHO 2011). Ez a hátrányos helyzet az egy háztartásban élő családtagokra is kiterjed, és az ő életüket, társadalmi és térbeli mobilitásukat, munkavállalásukat, szabadidős és rekreációs lehetőségeiket, valamint egészségi állapotukat is

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap által finanszírozott K132293. számú *A fogyatékos emberek kirekesztésének változó és új mechanizmusai* című kutatás keretében készült. A tanulmányban közölt megállapítások kizárólag a szerzők álláspontját tükrözik.

² A fogyatékoság meghatározásával, létező fogalmaival és demográfiai mérési kérdésekkel, valamint a hazai felmérések problémáival foglalkozott a *Társadalmi Riport 2020* kötetben megjelent tanulmányunk (Kozma et al. 2020).

befolyásolja (pl. Murphy *et al.* 2007; Werner–Shulman 2013; Brimblecombe *et al.* 2018).

A fogyatékos embereket érő előítéletek mélyen gyökereznek és összefüggnek a társadalmak politikai, gazdasági, kulturális, szociálpolitikai rendszereivel, sőt antropológiai, nyelvi és diszkurzív jelenségeivel is (Könczei 2009; Svastics–Csillag 2021). Bár elemzésünkben nincs lehetőség ezen összefüggések részletes bemutatására, annyit fontos megjegyezni, hogy a társadalmi attitűdök kérdése nem független a korábban említett strukturális hátrányoktól, sőt azoknak részben oka és részben következménye is.

A társadalom – a szomszédok, munkaadók, munkatársak, hivatali dolgozók, buszsofőrök, bolti eladók, iskolatársak, tanárok, orvosok – attitűdje, azaz elfogadó vagy elutasító hozzáállása a fogyatékosággal élő emberekhez, legalább olyan súlyú hátrányteremtő tényező vagy akadály lehet az érintettek életében, mint a jogszabályok vagy bizonyos szolgáltatások megléte vagy hiánya (Barnes 1995). A fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatos negatív attitűdök a mindennapok során sokszor diszkrimináció formájában is megjelenhetnek, és ezáltal befolyásolják a különböző közszolgáltatásokhoz (pl. oktatás, egészségügy, közösségi közlekedés) való hozzáférést, a társadalmi részvétel lehetőségeit (pl. munkavállalás), sőt az egyén magánéletét is (pl. kiközösítés, elszigetelődés) (Svastics–Csillag 2021). Kapcsolat van továbbá a negatív attitűdök és a bűncselekmények áldozatává válás vagy fogyatékosággal élők ellen irányuló gyűlöletbeszéd előfordulása között is (Sherry *et al.* eds. 2019). A negatív előítéletek befolyásolják az érintettek identitását és úgynevezett politikai agenciáját, azaz tettekészségét, cselekvési és kezdeményezési képességét is (lásd pl. Shakespeare 1996).

Jelen tanulmányunkban a fogyatékosággal élő emberek jogaival és társadalmi részvételével kapcsolatos társadalmi attitűdöket elemezzük a magyarországi felnőtt lakosság körében egy 2021-ben végzett reprezentatív mintavételen alapuló véleménykutatás adatainak alkalmazásával. Az attitűdöket az elfogadás, illetve elutasítás dimenzióiban vizsgáltuk, azt feltételezve, hogy a társadalmi közelséget elfogadók, jogok gyakorlását és részvételt támogató vélemények alapvetően pozitív, elfogadó attitűdöt jelentenek, míg az elutasító vélemények előítéletes nézetekre is utalhatnak.

2. Módszertan

Az elemzés alapjául szolgáló adatfelvételre 2021 októberében 1000 fős, személyes kérdezéssel alapuló, a válaszadók neme, kora, iskolai végzettsége és a lakóhelyének településtípusa szerint reprezentatív mintán a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet által végzett véleménykutatás keretében került sor. A társadalmi elfogadást és elutasítást öt különböző fogyatékosággal élő csoportra,

illetve ezeken belül felnőttekre és gyerekekre, valamint nőkre és férfiakra külön vizsgáltuk. A kérdések a hétköznapi élet fontosabb területeire vonatkoztak: társadalmi közelség elfogadása (szomszédként), oktatás, munkavállalás, politikai részvétel, magánélet és szórakozás.³

A kérdéssor alapját az értelmi fogyatékosággal élő felnőttekkel kapcsolatos attitűdöket vizsgáló nemzetközi véleménykutatás jogokra és társadalmi részvételre vonatkozó részei adták (Slater *et al.* 2020). A kérdezésnél a vignetta módszert⁴ (*vignette method*) alkalmaztuk, amely lehetővé teszi az attitűdök társadalmi kontextusba ágyazott vizsgálatát (a módszerről bővebben lásd Finch (1987)). A nemek közötti különbségek vizsgálatához a kérdezettektől véletlenszerűen férfi vagy női névvel kérdeztük az adott vignettát, ezzel független almintákat képezve a teljes mintán belül.

Az elemzésünkben azt a megkérdezettet tekintettük „elfogadónak”, aki szerint a környék és a környéken élők elfogadnák az adott fogyatékos személyt szomszédként, és ő maga is szívesen lakna az adott fogyatékos személy szomszédságában. A különböző fogyatékosági csoportok elfogadását vagy elutasítását befolyásoló szociodemográfiai és egyéb jellemzők közötti összefüggéseket logisztikus regressziós modellekkel elemeztük. Az adott fogyatékosággal élő csoporton belül a férfiakkal és nőekkel kapcsolatos attitűdöket független mintás *t*-próbával hasonlítottuk össze.

3. A fogyatékosággal élő emberek egyes csoportjaival kapcsolatos attitűdök

Az eredmények alapján a magyar társadalom inkább elfogadó véleményeket fogalmaz meg a fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatban. Az egyes területeken és helyzetekben a különböző fogyatékosággal élő felnőtteket és gyerekeket elfogadók arányát az 1. táblázat mutatja. A mozgáskorlátozott vagy érzékszervi fogyatékosággal élő (látás- vagy hallássérült) felnőttek és gyerekek elfogadottsága minden területen magasabb (legalább 90%-os), mint az autista (72–90%) és az értelmi sérült embereké (51–75%); utóbbiak esetében a különbség számottevő.

³ A kutatás kérdőíve és teljes adatállománya kérés esetén elérhető a TÁRKI Társadalomtudományi Adatbankban: <https://adatbank.tarki.hu/>.

⁴ A surveykutatásokban alkalmazott vignetta kitalált, meghatározott tulajdonságokkal rendelkező karakterek, szituációk rövid leírása, melyeket a kérdezettnek a vignetta elolvasása után feltett kérdésekre válaszolva értékelniük kell (Finch 1987). A jelen kutatásban használt vignetta módszer randomizált. A válaszadókat minden vignetta kérdésnél véletlenszerűen két egyenlő nagyságú csoportra osztottuk. A két csoportnak két fajta, a karakterek leírásának csak egy-egy részletében különböző vignettát mutattunk. Ez lehetővé tette, hogy a két különböző vignettát értékelő csoportot egy-egy független almintaként kezeljük és hasonlítsuk össze az elemzés során.

1. táblázat. *A fogyatékos emberek és jogaik elfogadottsága különböző élethelyzetekben Magyarországon, 2021 (%)*

A környék és az itt élők és a befogadnak szomszéd-széd-ként	Én elfo-gadnám szomszéd-ként	... háza-sodni	... gyer-meket nevelni	... a nyílt munka-ter- piacon dolgozni	... sza-vazni	Ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen... , mint a nem fogyatékos felnőtteknek/ gyerekeknek		
						... ugyanazokat a szabadidős és sport lehetősé-geket igénybe venni	... nem fogyaté- kos gyerekek- kel óvodába, iskolába járni	
Autista felnőtt	87	89	83	72	81	75	85	–
Autista gyerekek	87	90	–	–	–	–	88	74
Értelemi fogyatékos felnőtt	74	75	64	51	64	53	73	–
Értelemi fogyatékos gyerekek	78	80	–	–	–	–	80	61
Mozgássérült felnőtt	91	95	96	93	91	93	91	–
Mozgássérült gyerekek	92	95	–	–	–	–	93	91
Siket felnőtt*	94	95	96	96	92	95	91	–
Vak felnőtt*	92	95	96	93	90	93	90	–

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2021. októberi adatfelvétele alapján (N=1000), saját számítás.

Megjegyzés: *Ezt a kérdést gyerekekre vonatkozóan nem kérdeztük.

A válaszadók túlnyomó többsége szeret saját lakóhelyén élni (93%), és úgy gondolja, hogy az a többség számára is megfelelő, jó hely (95%). Nagyjából hasonló arányban gondolják azt is, hogy környezetük „megfelelő” a mozgáskorlátozott és érzékszervi fogyatékosokkal élők számára, viszont éppen a fizikai akadálymentesítést kevésbé igénylő autista, és elsősorban értelmi fogyatékosokkal élő emberek számára kevesebben gondolják azt megfelelőnek.

Az emberek nagy része elfogadóan nyilatkozik a mozgáskorlátozott és érzékszervi fogyatékosokkal élő emberek társadalmi közelségéről is: ő maga, illetve szerinte a környék lakói is elfogadnák őket szomszédként. Valamivel alacsonyabb ennél (87–90%) az autista felnőttek és gyerekek elfogadása a közvetlen környezetben, és jelentősen alacsonyabb az értelmi fogyatékosokkal élő emberek elfogadottsága: a válaszadók negyede, illetve ötöde nem szívesen látná őket szomszédjaként.

Összességében tehát a saját attitűd és a társadalomra vetített percepció, azaz a környezetnek tulajdonított vélemény nem tér el egymástól, és mindez a fogyatékos emberek lakóhelyi integrációjának kérdésében – legalábbis elvi szinten – magas fokú támogatottsággal párosul.

A társadalmi részvétel és a jogok gyakorlása kapcsán az előzőekhez hasonló minta rajzolódik ki, de az elfogadottság mértéke egyes fogyatékosokkal élő csoportok esetében már jóval alacsonyabb. A társadalom toleránsabb a mozgáskorlátozott és érzékszervi fogyatékosokkal élő emberekkel a házasságkötés, gyermeknevelés, nyílt munkaerő-piaci munkavállalás, a választásokon való részvétel, a szabadidős tevékenységek, valamint a gyerekek esetében az integrált oktatásban való részvétel tekintetében. A válaszadók több mint 90% gondolja úgy, hogy a mozgássérült, vak vagy siket emberek azonos joggal rendelkeznek, illetve kellene rendelkezniük ezeken a területeken (91–96%). Az autista felnőttekkel kapcsolatban valamennyivel kevesebben (72–85%), és az értelmi fogyatékos emberek vonatkozásában pedig jóval kevesebben (51–73%) vélik ezt így.

A társadalom a gyermekvállalás, -nevelés és a politikai részvétel kérdéseiben a leginkább elutasító: a felnőtt magyar társadalom csupán fele gondolja, hogy az értelmi sérült embereknek joga lehetne gyermeket nevelni vagy szavazni, és alig kétharmaduk szerint lenne joguk házasodni vagy a nyílt munkaerőpiacon munkát vállalni. Az autista emberekkel kapcsolatban valamivel elfogadóbb ezeken a területeken a magyar társadalom: a válaszadók háromnegyede szerint lenne azonos joguk gyermeket nevelni, illetve szavazni, és kissé többen, 80% körül vélik úgy, hogy lehetne joguk házasodni vagy a nyílt munkaerőpiacon dolgozni.

A fogyatékosokkal élő gyerekekkel kapcsolatban kissé elfogadóbb a magyar társadalom, mint az ugyanolyan fogyatékosokkal élő felnőttekkel. Jelentős – statisztikailag szignifikáns – különbséget három csoport esetében találtunk. A válaszadók általánosságban elfogadóbbak az értelmi fogyatékos gyerekekkel, mint a felnőttekkel (többen válaszolják, hogy a környezet jó hely, az emberek

elfogadnák őket és ő maga is elfogadná őket szomszédként). Szintén jelentős a különbség az azonos szabadidős, kulturális és sportlehetőségekhez való hozzáférés tekintetében az azonos fogyatékossgal élő felnőttek és gyerekek között: többen gondolják úgy, hogy a gyerekeknek ehhez joga van, mint a felnőtt értelmi sérültek, autisták és mozgássérültek esetében.

A gyerekeket is érintő területeken – integrált oktatás⁵ és szabadidős, kulturális és sportolási lehetőségekhez való hozzáférés – a felnőttek körében tapasztalt minták ismétlődnek. A társadalom jelentős, statisztikailag szignifikáns mértékben elutasítóbb az értelmi sérült és autista gyerekekkel szemben, mint mozgássérült kortársaikkal. (1. táblázat)

Kevés jelentős – statisztikailag szignifikáns – különbséget találtunk a fogyatékossgal élő nőkkel és férfiakkal kapcsolatos attitűdök között. A társadalom nagyjából ugyanannyira elfogadó az egyes fogyatékossgal élő nőkkel és férfiakkal szemben. Szignifikáns különbséget csak az értelmi fogyatékossgal élő, illetve az autista emberek megítélése között találtunk: a társadalom elfogadóbb az autizmussal élő nőkkel szemben, például szívesebben látnák őket szomszédként. Az értelmi fogyatékossgal élő emberek körében pedig fordított összefüggést figyelhetünk meg: szignifikánsan többen fogadnának el értelmi sérült férfit, mint nőt szomszédként, illetve gondolják úgy, hogy a nyílt munkaerőpiacon dolgozhasson.

4. Kik elfogadóbbak vagy elutasítóbbak?

A fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos attitűdök összefüggenek a válaszadók szociodemográfiai jellemzőivel és személyiségjegyeivel, mint például az életkor, iskolázottság, agresszió, önkép (Livneh 1982). Mintánkban az olyan alapvető szociodemográfiai jellemzők, mint a kérdezett neme, életkora, vagy hogy van-e gyermeke, egyik fogyatékossgal élő csoport esetén se függ össze az elfogadó attitűddel.

Az általunk elvégzett logisztikus regressziós elemzés alapján azonban több olyan tényezőt is azonosítottunk, amely jelentős összefüggést mutat. A modellekbe bevont változókat a társadalmi attitűdökkel kapcsolatos szakirodalom alapján választottuk ki (Allport 1999; Slater *et al.* 2020). A kérdezettre vonatkozó magyarázó változók közé a vallásosságot, a lakóhely településtípusát, a háztartás nettó jövedelmét, a Facebook használatát, illetve a saját vagy családtag, barát vagy közeli ismerős fogyatékossgal való érintettségét vontuk be.

A lakóhelyre és lakókörnyezetre vonatkozó változók közül a településtípus és a lakóhely státusza szerepelt az elemzésben, illetve az, hogy a kérdezett szeret-e

⁵ A kérdés szövegében nem szerepelt az „integrált oktatás” kifejezés, hanem arra kérdeztünk rá, hogy a fogyatékos és nem fogyatékos gyerekek járhassanak-e együtt iskolába/óvodába.

a környéken élni, valamint a kérdezett szerint a környék (és a környéken élők közössége) a legtöbb ember számára megfelelő, jó hely-e arra, hogy ott éljen.

A vallásosság fontos tényező az autista, illetve az értelmi sérült felnőttek és gyerekek elfogadásában egyaránt. A magukat vallásosnak tartók nagyobb eséllyel mutatkoznak elfogadónak az autista, értelmi fogyatékos és siket emberek jogainak és társadalmi részvételének kérdésében. Azok, akik bizonytalanok abban, hogy vallásosak-e vagy sem, szintén elfogadóbbnak bizonyultak az értelmi fogyatékos gyerekekkel, és a siketekkel szemben a nem vallásos emberekhez képest. Más fogyatékkal élő csoportok esetében azonban a vallásosság nem mutat hasonló összefüggést.

Az autista felnőttek esetében, a rendszeres Facebook-használók, életkoruktól függetlenül, elfogadóbb attitűdről számolnak be. Azok a válaszadók, akik szerint a lakóhelyük a legtöbb ember számára megfelelő, jó hely, összességében jóval elfogadóbbak bármelyik fogyatékossgal élő csoportról legyen is szó. A lakóhelyet tekintve a budapestiekhez képest bármely más településtípuson (megyeszékhelyen, a városban, illetve a községben) élők is elfogadóbbak az autista gyerekekkel, valamint értelmi fogyatékos gyerekekkel és felnőttekkel. A mozgássérült felnőttekkel és siketekkel csak a megyeszékhelyen és községében élők elfogadóbbak a budapestiekénél, míg a mozgássérült gyerekekkel és a vakokkal csak a megyeszékhelyen élők. Az iskolai végzettségnek is van szerepe egyes esetekben. Az autista gyerekekkel a felsőfokú iskolai végzettségük, míg a siketekkel a középfokú végzettségük szignifikánsan elfogadóbbak az alacsony végzettséggel rendelkezőkhöz képest.

Ugyanakkor az elemzés néhány olyan negatív összefüggésre is rámutatott, amelyek elsősorban a válaszadó háztartásának anyagi helyzetével vannak kapcsolatban. A siket és vak felnőttek elfogadása szignifikánsan és negatívan összefügg a kérdezett jövedelmi helyzetével: azaz a két legmagasabb jövedelmi ötédbbe tartozók kevésbé elfogadók a legalacsonyabb jövedelmi ötédbeli válaszadókhoz képest, bár itt is ki kell emelni, hogy az elfogadás még így is magas szintű e két csoport esetében abszolút és relatív (a többi fogyatékosági csoporthoz viszonyított) értelemben is. Az autista felnőttek elfogadása emellett szignifikáns összefüggést mutat a válaszadó szubjektív anyagi jólétével is.

5. Az attitűdök változása

A 2021-ben mért lakossági véleményeket a fogyatékos emberek jogairól és társadalmi részvételéről az autista, értelmi fogyatékos, mozgás-, hallás- és látás-sérült felnőttek esetében – korlátozottan – össze tudjuk vetni a három megelőző évben végzett, hasonló (de nem teljesen azonos) kérdéseket, de ugyanolyan

módszertant alkalmazó vizsgálattal.⁶ Az egyik fő különbség a 2018–2020 közötti vizsgálatok és a jelen tanulmány alapjául szolgáló 2021-es kutatás között, hogy míg a korábbi felmérések egy-egy kérdésbe összevonva kérdeztek az autista és az értelmi fogyatékos, illetve a mozgás-, hallás- és látássérült emberekkel kapcsolatos attitűdökről, addig 2021-ben külön-külön kérdések vonatkoztak az egyes fogyatékoságtípusokra. Így a 2018–2020 közti adatok és a 2021-es eredmények összevetése kérdezés-módszertani szempontból is érdekes tanulságokkal szolgálhat.

Ahogy a 2. és 3. táblázat is mutatja, az elfogadók aránya az egyes élethelyzetekben lényegében alig változott a mozgáskorlátozott és érzékszervi fogyatékosággal élő (hallás- vagy látássérült) emberek esetében a korábbi évekhez képest. Fontos különbség azonban, hogy ha az autista és az értelmi fogyatékos személyekről külön teszünk fel kérdéseket (mint ahogy az a 2021-es kutatásban történt, lásd 2. táblázat), akkor az értelmi fogyatékos emberekkel szemben sokkal kevésbé elfogadó a felnőtt lakosság. A fogyatékosági csoportokat szétválasztva azt látjuk, hogy míg az autista felnőttek esetén 2021-ben az elfogadás magasabb (87–89%) a 2018–2020-ban összevontan, autistákra és értelmi fogyatékosokra együtt mérthet képest (79–83%), addig az értelmi fogyatékosággal élő felnőttek elfogadottsága jóval alacsonyabb (74–75%).

Hasonló mintát látunk a házassodással kapcsolatban: a 2018–2019-ben (összevontan mért) 75%-hoz képest 2020-ra (összevontan mérve) és 2021-re (külön az autistára) számottevően, 83%-ra nőtt a toleránsak aránya, ami csupán 64% az értelmi fogyatékosok esetében. A gyereknevelés kérdésében továbbra is alacsonyabb szintű az elfogadás, 67–75% között hullámzik az 2018–2020 között az autistákat és az értelmi fogyatékosokat együtt vizsgálva, míg 2021-ben csak az autistákra vonatkozóan ehhez hasonló (72%), az értelmi sérültek esetében azonban ennél jóval alacsonyabb (51%) az elfogadás, ami jelentős, 20 százalékpontnyi különbség. Velük szemben az elutasítás minden vizsgált területen jóval magasabb a korábbi évek autizmussal közös adataihoz képest.

Visszaesést látunk az autista emberek nyílt munkaerő-piaci munkavállalásának elfogadása terén. Ez összefügghet a koronavírus-járvány miatt szűkülő gazdaság, és azon belül a munkaerőpiac percepciójával. 2021 végén többen érezhették, hogy a nyílt munkaerőpiacon a korábbi, és talán leendő, korlátozósk miatt nincs helye mindenkinek.

⁶ Az első vizsgálat a Nemzeti Fogyatékoságügyi és Szociálpolitikai Központ Közhasznú Nonprofit Kft. (NFSZK) TÁRS projektje megbízásából a TÁRKI által végzett felmérés a 2018. októberi, 2019. októberi és 2020. októberi Omnibusz adatfelvételek keretében történt, hullámonként 1000 fős országos reprezentatív mintán. A 2021. októberi adatfelvétel a TÁRKI Omnibusz részeként az NKFIH által támogatott K132293. számú kutatás keretében valósult meg, szintén 1000 fős országos reprezentatív mintán.

2. táblázat. *Az autista és értelmi fogyatékos felnőttek elfogadottságának alakulása Magyarországon, 2018–2021 (%)*

	Értelmi fogyatékos vagy autista felnőtt			Autista felnőtt	Értelmi fogyatékos felnőtt
	2018	2019	2020	2021	
A környék (és a környéken élők közössége) megfelelő, jó hely arra, hogy X itt éljen.	83	82	81	87	74
A környék és a környéken élők elfogadják X-et szomszédként.	81	79	82	87	74
Én szívesen laknék X közvetlen szomszédságában.	82	79	81	89	75
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen házasodni, mint a többi embernek.	75	75	83	83	64
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen gyermeket nevelni, mint a többi embernek.	75	67	75	72	51
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen nyílt munkaerőpiacon (nem közmunkában, vagy csak fogyatékos emberekkel együtt, támogatott programban) dolgozni, mint a többi embernek.	78	76	86	81	64
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen szavazni, mint a többi embernek.	69	74	82	83	53

Forrás: A TÁRKI Omnibusz 2018–2020. októberi és a TÁRKI Omnibusz 2021. októberi adatfelvételei alapján, saját számítások.

A szavazati jog terén, hasonlóan a gyereknevelés kérdéséhez, nem egyértelmű irányúak a változások. Egyrészt az autistáknál növekvő trendet figyelhetünk meg: 2018-ban még tízből heten, 2020-ra viszont már nyolcan elfogadják a politikai részvétellel kapcsolatban az autistákat és értelmi sérülteket együtt kezelő kérdésben, és az autista emberek esetében 2021-ben is megmarad ez a szint. Ugyanakkor az értelmi sérült emberek esetében itt is igen jelentős a szakadék 2021-re: őket a magyar társadalom fele (!) nem engedné szavazni.

A 3. táblázat alapján is láthatjuk, hogy mozgás-, hallás- és látássérülteket a felnőtt lakosság hasonló arányban és nagyobb mértékben fogadja el, mint az autista és értelmi fogyatékos embereket. A velük kapcsolatos attitűdökben a korábbi évekkel összevetve közel azonos tendenciát láthatunk, de az elfogadásukban lényegében minden vizsgált területen növekedés látható 2020-hoz képest. (Bár ez esetben is érdemes figyelembe venni az egyes csoportok különválasztásából adódó esetleges hatásokat a 2021-es adatok esetében.) Kivételt

jelent a munkaerő-piaci integráció területe, ahol a korábbi évekkel összehasonlítva inkább stagnálást figyelhetünk meg, ami szintén a fent említett jelenségekkel függhet össze.

3. táblázat. *A mozgás-, hallás- és látássérült felnőttek elfogadottságának alakulása Magyarországon, 2018–2021 (%)*

	Mozgás-, hallás- vagy látássérült			Mozgás- sérült	Siket	Vak
	2018	2019	2020			
A környék (és a környéken élők közössége) megfelelő, jó hely arra, hogy X itt éljen.	92	90	86	91	94	92
A környék és a környéken élők elfogadnák X-et szomszédként.	94	90	87	93	95	95
Én szívesen laknék X közvetlen szomszédságában.	95	90	90	95	95	96
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen házasodni, mint a többi embernek.	96	90	92	96	96	96
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen gyermeket nevelni, mint a többi embernek.	93	88	89	93	96	93
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen nyílt munkaerőpiacon (nem közmunkában, vagy csak fogyatékos emberekkel együtt, támogatott programban) dolgozni, mint a többi embernek.	92	88	90	91	92	90
X-nek ugyanolyan joga van/kellene, hogy legyen szavazni, mint a többi embernek.	95	89	91	93	95	93

Forrás: A TÁRKI Omnibusz 2018–2020. októberi és a TÁRKI Omnibusz 2021. októberi adatfelvételei alapján, saját számítások.

A 2018–2020 közötti TÁRKI Omnibusz adatait elemezve Jakubeczné és szerzőtársai (2022) hasonló rangsort találtak az egyes fogyatékoságtípusok elfogadottsága kérdésében társadalmi távolság skálát használva. A társadalmi távolságot mérő hat kérdés alapján kialakuló sorrend azt mutatja, hogy a magyar társadalom a mozgáskorlátozott és érzékszervi fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatban a leginkább elfogadó, amelyet az autizmus és az értelmi fogyatékoság követ.⁷

⁷ Jakubeczné és szerzőtársai két további csoportot is bevontak a vizsgálatukba, és ez alapján az előbbi fogyatékosági csoportokhoz képest még kevésbé fogadja el a lakosság a pszichoszociális fogyatékosággal élő embereket (pszichiátriai betegeket), míg a lefelülre kerülőket a szenvedélybetegekkel, alkoholproblémákkal küzdőkkel szemben.

6. Következtetések

Az adatok alapján a vizsgálatunkban szereplő öt fogyatékossgal élő csoport közül az autista és az értelmi fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatban a legkevésbé elfogadó a magyar társadalom. E két csoportban közös az, hogy mindkettő elsősorban a személy kognitív működését és viselkedését érinti, és általában “láthatatlan”, azaz külső szemlélő számára nem feltétlenül azonosítható a fogyatékossgal megléte. Ez az eredmény nagyrészt konzisztens az elérhető nemzetközi adatokkal, amelyek rendszerint ugyancsak az értelmi fogyatékossgal élő személyeket – ideértve az értelmi fogyatékossgal élő autista embereket is – találják az összes fogyatékos csoport közül legkevésbé elfogadottnak (Scior *et al.* 2020).

E jelenség okainak egyrészt szociálpszichológiai magyarázatai ismertek, például az, hogy a kevésbé ismert társadalmi csoportokkal szemben gyakran nagyobb a többség előítéleteessége. Esetünkben tehát az értelmi sérült vagy autista emberek társadalmon belüli, mozgássérült, vak vagy hallássérült emberekhez képest viszonylagos „láthatatlansága” lehet az egyik oka elutasítottságuknak (*ibid.*). Ez az ismerethiány akár a személyes kapcsolatok, akár az ennél közvetetebb, mediatisált kontaktus hiányára is vonatkozik, azaz a társadalom nem ismer és ritkán találkozik ilyen fogyatékossgú emberekkel, ami miatt tart az ismeretlentől, idegentől (Allport 1999).

Egy másik magyarázat társadalmi struktúrákat érint: nemzetközi adatok szerint összefüggés lehet a társadalmi elfogadottság és az egyes államok által nyújtott szolgáltatások és jogok fejlettsége között (Scior *et al.* 2020). Az értelmi fogyatékossgal élő és autista emberekkel kapcsolatosan is ismert tény, hogy szolgáltatásokkal való ellátottságuk rendkívül alacsony: már az oktatási rendszertől kezdve marginalizáltak, felnőtt korban többségük pedig teljesen ellátatlan (pl. Bass 2008; Kozma *et al.* 2020). Tehát az értelmi sérült (és autista) emberek elfogadottságával és jogaival kapcsolatosan különösen erősen fennállhat az az összefüggés, miszerint a többségi társadalom hozzáállása akkor válhat pozitívabbá, amennyiben a nagy állami rendszerek megfelelőbb jogokat és szolgáltatásokat biztosítanak az érintetteknek, ami részben integrációhoz és társadalmi láthatóságához is vezethet. Feltehető, hogy például a cikkben leírt elutasítottság az értelmi sérült vagy autista emberek gyerekvállalásával kapcsolatban akkor változhatna, ha az érintettek jogai – például a gondnoksági rendszer progresszív kivezetésével, támogatott döntéshozatali rendszerek építésével –, és a számukra elérhető szolgáltatások – gyermekneveléshez adott pénzbeli juttatások és szociális szolgáltatások – kiépülnének Magyarországon.

Felmerül itt a média teljes spektrumának szerepe is, mert a médiában sugárzott fogyatékossgakép előítéletek forrása lehet. Az autista emberekkel kapcsolatos kép a médiában például több országban is stigmatizáló (Holton *et al.* 2014).

A média azzal is hozzájárulhat az előítéletekhez, ha nem ad hírt róluk, azaz elnémítja és elrejtí őket (Renwick 2016). Egy hazai, online médiatartalmakat 2019 és 2022 között vizsgáló elemzés szerint az értelmi sérült és autista emberekkel kapcsolatosan a többi fogyatékosági csoporthoz képest jóval kevesebb tartalom jelenik meg (az írott online) médiában, ezzel láthatatlanná téve ezeket a csoportokat, és ezen belül is elsősorban az értelmi fogyatékosággal élőket (Svastics *et al.* 2022, megjelenés alatt). Az elemzés arra is kitér, hogy az ezen csoportokkal kapcsolatos tartalmak gyakran ábrázolják őket áldozatként vagy olyan más szerepben, amely ágenciájukat megkérdőjelezi, elrejtí, ezzel egyszerre megjelenítve és meg is erősítve a fent leírt társadalmi előítéletet (*ibid.*). Érdekes eredmény a Facebook-használók elfogadóbb attitűdje az autista emberekkel kapcsolatban, amely mögött esetlegesen a megosztott pozitív tartalmak állhatnak, de ennek vizsgálata külön elemzést igényelne.

Habár az egyes élethelyzetekben a fogyatékos emberek teljes társadalmi részvételének 80–90% körüli elfogadottsága széleskörű társadalmi konszenzusként tűnhet, és így kevésbé látszik a társadalmi integrációjuk a többségi társadalom felől problematikusnak vagy korlátozóznak. Ez azonban részben ellentmond a fogyatékosággal élő emberek társadalmi helyzetével kapcsolatos adatoknak, amelyek azt mutatják, hogy szinte az összes fő mutató alapján – jövedelem, iskolázottság, egészségi állapot – a leginkább hátrányos helyzetű csoportok közé tartoznak (Kozma *et al.* 2020). Az érintettek által megélt tapasztalatok is ennél árnyaltabb képről számolnak be, amelyben a fogyatékos embereket érő strukturális hátrányok (pl. akadálymentesítés, oktatási integráció hiánya, szegénység stb.) a kevésbé elfogadó társadalmi attitűdökkel és ezek mindennapi érzékelésével párosulva negatív hatással vannak a fogyatékos emberek és családjaik életére, életminőségére és jogaik érvényesítésére (Petri *et al.* 2022, megjelenés alatt).

Érdeemes megemlíteni, hogy az elemzésünkben bemutatott széleskörű társadalmi előítéletek a fogyatékosággal élő emberek gyermekvállalási és/vagy szavazati jogával kapcsolatban ellentmondanak nemcsak a nemzetközi, de hazai jogszabályokban is garantált alapvető emberi jogoknak (lásd Gurbai 2016; Könczei–Hernádi 2016). A társadalmi attitűd tehát a fogyatékosággal élő emberekkel, s ezen belül főleg az értelmi sérült és autista emberekkel kapcsolatban is kevésbé megengedő, mint a hatályos magyar törvények. Mindez egyszerre igényel hatékony lépéseket a jogalkotás, a szociálpolitikai szolgáltatások fejlesztése, és ezek hatására a társadalmi szemlélet javulása terén, mert ez utóbbi területen közvetlen és gyors beavatkozásra nem sok lehetőség van – csak az előbbiek hatékony fejlődése vezethet el a társadalmi attitűdök elvi és gyakorlati szintű javulásához, és így a fogyatékos emberek társadalmi integrációjában való előrelépéshez.

Végezetül fontos felhívni a figyelmet a jelen vizsgálat néhány korlátjára, illetve a további kutatást igénylő kérdésekre. Felmérésünkben az attitűdöket viszonylag szűken értelmeztük a társadalmi közelség (szomszédság), illetve bizonyos jogok gyakorlásának elfogadásaként. Ez aránylag keveset árul el a különböző fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos előítéletek tartalmáról és dinamikájáról, amely további vizsgálatot igényelne. Az adataink elemzése során szintén érdemes figyelembe venni a válaszadás esetleges, társadalmi megfelelésből eredő torzítását, illetve hogy a felvállalt attitűdök nem feltétlenül képeződnek le a mindennapi cselekvés szintjére. Ezért fontos lenne a stigmatizáltság mindennapi tapasztalatainak, illetve a diszkriminatív gyakorlatokkal való összefüggésük célzottabb vizsgálata.

Irodalom

- Allport, G. W. (1999): Az előítélet. Budapest: Osiris.
- Barnes, C. (1995): Measuring disablement in society: Hopes and reservations. Leeds, UK: University of Leeds, <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/Barnes-measuring-dis.pdf> (Letöltés dátuma: 2022. 07. 27.)
- Bass L. (szerk. 2008): Amit tudunk, és amit nem... ..az értelmi fogyatékos emberek helyzetéről Magyarországon. Budapest: Kézenfogva Alapítvány.
- Brimblecombe, N. – J. L. Fernandez – M. Knapp – A. Rehill – R. Wittenberg (2018): Review of the international evidence on support for unpaid carers. *Journal of Long-Term Care*, (Sept. 2018) 25–40. p.
- Finch, J. (1987): The vignette technique in survey research. *Sociology*, Vol. 21, No. 1., 105–114. p.
- Gurbai S. (2016): A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében. Budapest: Pázmány Press.
- Holton, A. E. – L. C. Farrell – J. L. Fudge (2014): A threatening space?: Stigmatization and the framing of autism in the news. *Communication Studies*, Vol. 65, No. 2., 189–207. p.
- Jakubeczne Nagy K. – Kollár S. Gy. – Kurucz E. – Ökrösi D. – Sziklai I. – Vajda K. (2022): A magyarországi fogyatékos, illetve szenvedélybeteg emberek társadalmi elfogadottságával kapcsolatos lakossági attitűdök vizsgálata. *Gondoskodás*, 1. évf. 2. sz., 39–56. p.
- Kozma Á. – Petri G. – Bernát A. (2020): Kiszolgáltatottság és stagnálás: fogyatékos emberek társadalmi helyzete a 2010-es években. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2020*. Budapest: TÁRKI, 381–403. p.
- Könczei Gy. (2009): Honnan ered a fogyatékossgal élő emberrel szembeni előítélet? In: Hegedüs L. – Ficsorné Kurunczi M. – Szepessyné Judik D. – Pajor E. – Könczei Gy. (szerk.): *A fogyatékossgügy hazai és nemzetközi története*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, 176–232. p.
- Könczei Gy. – Hernádi I. (szerk. 2016): Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? Fogyatékossgtudományi eredmények a „másik oldal” megértéséhez. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Livneh, H. (1982): On the origins of negative attitudes toward people with disabilities. *Rehabilitation Literature*, Vol. 43, No. 11–12., 338–347. p.
- Murphy, N. A. – B. Christian – D. A. Caplin – P. C. Young (2007): The health of caregivers for children with disabilities: Caregiver perspectives. *Child: Care, Health and Development*, Vol. 33, No. 2., 180–187. p.

- Petri, G. – Á. Turnpenny – A. Bernát (2022): When legislation is not enough: The adverse environment for independent living in Hungary. *International Journal of Disability and Social Justice* (Accepted paper)
- Renwick, R. (2016). Rarely seen, seldom heard: People with intellectual disabilities in the mass media. In: Scior, K. – S. Werner (eds.): *Intellectual Disability and Stigma*. London: Macmillan, 61–75. p.
- Scior, K. – A. Hamid – R. Hastings – S. Werner – C. Belton – A. Laniyan – M. Kett (2020): Intellectual disability stigma and initiatives to challenge it and promote inclusion around the globe. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, Vol. 17, No. 2., 165–175. p.
- Shakespeare, T. (1996): Disability, identity and difference. In: Barnes, C. – G. Mercer (eds.): *Exploring the divide*. Leeds: The Disability Press, 94–113. p.
- Sherry, M. – T. Olsen – J. S. Vedeler – J. Eriksen (eds. 2019): *Disability hate speech: Social, cultural and political contexts*. London: Routledge.
- Slater, P. – R. McConkey – A. Smith – L. Dubois – A. Shellard (2020): Public attitudes to the rights and community inclusion of people with intellectual disabilities: A transnational study. *Research in Developmental Disabilities*, Vol. 105, 103754, DOI: 10.1016/j.ridd.2020.103754.
- Svastics C. – Csillag S. (2021): Az épségizmus mint magyarázóelv a fogyatékosággal élő emberek helyzetének megértésében. In: Perlusz A. – Cserti-Szauer Cs. – Sándor A. (szerk.): *Fogyatékos emberek a 21. századi magyar társadalomban. Tanulmánykötet Bánfalvy Csaba tiszteletére*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar – A Gyógypedagógia Fejlesztéséért Alapítvány, 176–183. p.
- Svastics C. – Kozma Á. – Petri G. – Bernát A. (2022): A fogyatékosággal élő emberek média-reprezentációja. *Kutatási jelentés*. (Kézirat)
- Werner, S. – C. Shulman (2013): Subjective well-being among family caregivers of individuals with developmental disabilities: The role of affiliate stigma and psychosocial moderating variables. *Research in Developmental Disabilities*, Vol. 34, No. 11., 4103–4114. p.
- WHO – World Health Organization (2011): *World report on disability*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182> .